

## **КУЛЬТУРИ, МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

*Анатолій Войнаровський*

### **ФАКТОР ТОРГІВЛІ У РОЗВИТКУ ВІННИЦІ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ XV – XVI СТ.**

*У статті здійснюється аналіз значення торгівлі у розвитку середньовічної Вінниці. На основі вивчення щоденників очевидців та істориків і географів здійснено спробу дослідження характеру торгівельних відносин та функціонування мережі комунікацій осередком яких стала Вінниця.*

*Ключові слова: торгівля, Вінниця, доба Середньовіччя.*

Здійснюючи аналіз розвитку торгівлі на теренах Східного Поділля маємо зауважити про достатньо незначну увагу до ґрунтового висвітлення даного питання в історичних джерелах та фаховій літературі. Більшу увагу дослідників приваблювали сторінки військово-політичної історії, традицій самоврядування які безперечно варті уваги дослідників. Втім вагоме значення у господарському зростанні мають господарська діяльність та торгівельні стосунки які ставали визначними чинниками у зростанні міст та загального добробуту краю.

Характеризуючи стан торгівельно-економічного життя в першу чергу звернемо увагу на сучасників тієї доби. Зокрема, польський хроніст Мацей Стрийковський наголошує на досить інтенсивних торгівельних стосунках на теренах південно-східного Поділля та вказує, що на південному сході краю розводили верблюдів. Розгалуженими галузями були промисли та рибальство, продукція яких була товаром і відповідно призначались для продажу [1].

Польський історик, священник та дипломат XV сторіччя Ян Длугош наголошував на казкових багатствах краю, особливо пов'язаних з бортництвом та тваринництвом [2]. Саме з цими сферами діяльності була обумовлена активна торгівля.

Мацей Меховський у своїй праці «Трактат про дві Сарматії» підкреслював достаток землі наголошував, що це «найродючіша земля, багатуша хлібом та медом» [3].

Італійський гуманіст XVI ст. Джованні Ботеро в історично-географічній праці «Універсальні реляції» інформував: «Поділля має досить солі, яку беруть в одному озері, також домашніх та диких коней, меду, воску, волів та всяких достатків у харчуванні». Попутним продуктом бортництва та пасічництва був віск який високо цінувався в міжнародній торгівлі [4].

За традицією XIV ст. центрами адміністративного управління, осередками активізації життя громад ставали населені пункти на шляхах комунікації які пролягали як правило вздовж Богу та Дністра. Серед інших був важливий вектор сполучення із Києва на південь. Так, у 1419 р. інок Зосима мандруючи до святої землі, після Києва вирушає до річки Бог, і там відпочиває в Брацлаві, після чого направляється до Митаревих кишень на Дністрі. Враховуючи швидкість подолання суходолу, можемо припустити, що перед Брацлавом він зупинявся у Вінниці [5, с. 82]. Отже, це підтверджує важливу роль міста на перехресті комунікацій.

Мешканці Вінниці виставляли регулярні сторожові роз'їзди на двох урочищах за містом, мусили виїжджати під проводом замкового намісника в «Поле». Історію Вінниці згадує Олександр Гваньїні у своїй «Хроніці Європейської Сарматії», італієць вказує, що «року 1541 татари, вдершись на Русь вчинили великі шкоди біля Вінниці та інших міст» у наступних згадках даний автор приводить такі відомості: «Подільський край дуже великий. Ця країна родюча і багата всім. Коли орач будь-як кине насіння в землю, все одно буде мати у сто разів більше користі». Згадує вчергове італієць і про Вінницю: «Дерев'яне місто, яке разом із замком оточене валом і яке стоїть над рікою Буг. Брацлавський і Вінницький замки частіше ніж інші стають метою нападу перекопських татар» [6, с. 380; с. 417]. З даних відомостей можемо зробити висновки, що об'єктом татарських нападів мало би бути багате місто, де можна було отримати здобич, а це безперечно осередок важливою транзитної торгівлі.

Заселення території Побужжя сягає сивої давнини, але міське поселення датують 1363 р., коли після перемоги над татарськими правителями Подільської землі князь Ольгерд передає ці землі у володіння своїм племінникам Коріатовичам, одним із завдань яке було поставлено перед ними укріпити кордони Великого князівства Литовського саме через розбудову міст. Стрімку динаміку зростання міста підтверджують замкові люстрації 545 року, де зазначалось, що у Вінниці налічувалось 273 будинки, та наступна 1552 року яка фіксує уже 429 будинків [7, с.32].

Особливістю життя Подільського регіону XIV ст. став початок урбанізаційних процесів. Втім край в економічному відношенні характеризувався розвитком промислів та сільського господарства. Значне місце в господарській практиці полювання та заготівля хутра, як одного з найбільш головних предметів експорту. Край був багатий соболями (найцінніше хутро того часу), куницями, білками, лисицями, бобрами.

Зовнішня торгівля на Поділлі у другій половині XIV – першій половині XV ст. була регламентована грамотами та привілеями. Торгові шляхи були апробовані князем Великого князівства Русько-Литовського та польським королем і приводили купецтво до міських митниць [8, с. 584]. Використовувалися і нелегальні шляхи, що становило загрозу конфіскації майна, держава не гарантувала у даному випадку безпеки купецьким караванам.

Контроль над торговими дорогами Поділля був об'єктом запеклого суперництва між краківським та львівським купецтвом. Обидві сторони домагалися від короля привілеїв і прагнули монополізувати ці дороги та право складу. Згідно з правом складу приїжджі купці були зобов'язані зупинятися відповідно у Кракові чи у Львові, продавати в них свої товари на вигідних умовах. Особливо багато давала купцям форма дії складського права [9, с.184].

Львівські купці наполягали щоб їх подільські колеги не везли своїх товарів далі, тобто наполягали на абсолютному складському праві (відносно складське право встановлювало зобов'язання торгів у місті до двох тижнів і передбачало можливість дальшого руху купецького каравану. І навпаки, купці з німецьких та польських міст не мали права ходити «татарською дорогою». Ймовірно, що у 1370 – 1371 рр. король Лайош I надає львівським купцям право абсолютного складу. Згодом такий привілей від Олександра Коріатовича отримує Краків. Також запекла

боротьба за південно-східну торгівлю розгорнулася між Львовом та Луцьком [9, с. 185].

Цікавим є питання про стягнення мита в Поділлі, але джерела досить уривчасті і фрагментарні, це зокрема жалувана грамота Владислава II його слугі у Ярмолинцях Ходку про право стягнення мита з купців, що проїздили через містечко [9, с.185].

Асортимент товарів, що мали обіг на Поділлі, досить виразно відтворюється за привілеєм господаря Молдови Олександр від 1408 року львівським купцям. Торгівля велась тканинами, перцем, шовковими тканинами з кольоровими візерунками, камками, тканими золотом і сріблом, тебеньками – декорованими шкіряними підвісками до сидла, тм'яном – пахучою смолою, грецьким квасом, худобою, хутром, крамними речами, мечами, кордами, воском, рибою. Тобто, асортимент складався з привізного зі Сходу товару та місцевих промислів і ремесл. В руках іноземних купців концентрувалася транзитна торгівля предметами розкоші, шовком, іншими дорогими тканинами, прянощами та зброєю [9, с.186].

Наративні та активі документи дають досить скупі інформацію про торгівлю, а ось нумізматичні пам'ятки свідчать про доволі жвавий торгівельний оборот. Ще за татарського панування місцеві громади платили податок баскакам «срібцизну», для сплати грошового податку мала би існувати жвава торгівля. Нумізматичні матеріали іноземного карбування відтворюються за матеріалами археологічних розкопок та віднайдених скарбів. З XIV ст. на Поділлі значного поширення набувають золотоординські монети, срібні татарські дірхеми. В активному обігу були богемські монети, а саме широкі празькі гроші, які в період XIV – XVI ст. були своєрідною «міжнародною валютою». За дослідженнями Ольги Білецької у зазначений період основними платіжними засобами на території Поділля були: - джучидські дірхеми; - широкі чеські гроші; - польські гроші; - руські напівгроші; - подільські полугрошики; - угорські флорини. Дослідниця наголошує, що всі перераховані нумізматичні артефакти, за винятком генуезько-кримських аспрів та молдавських грошей відображаються у писемних джерелах. Якщо в XIV ст. набір термінів, що відображають грошовий обіг незначний, то в XV ст. спостерігається зріст грошової різноманітності. Це є очевидним свідченням істотного пожвавлення торгівлі. Цілком очевидним є те, що Вінниця, стає важливим транзитним центром торгівлі. Нумізматичні артефакти є однозначним свідченням значної торгівельно активності регіону та вагомості Вінниці як транзитного осередку [5, с. 261].

Свідченням цього є Топографія окремих монетних скарбів з територій близьких до Вінниці:

- Новофастів Вінницький район, 69 празьких грошів Вацлава IV вагою 182, 5 гр.;
- Райківці Хмельницький район, (знахідка 1886 р.) скарб 1 золота і 1003 срібні монети: 1 дукат Матяша Корвіна, джучидські дірхеми Мухамеда, Ахмеда, Мустафи, Хаджі-Гірея, Нур-Давлета, Менглі-Гірея 911 монет, генуезько-кримські – 21 монета; молдавська – 1 монета, польські – 3 монети, празькі – 63 монети. Наймолодша монета скарбу 1488 р.;
- Строїнці Вінницький район (знахідка 1890 р.) 82 срібні угорські монети Сигізмунда Люксембурзького, 30 джучидських дірхемів, 50 празьких грошей Вацлава IV, 2 молдавських гроша [10].

За упорядкованими В. Отамановським даними Вінниця станом на середину XVI ст. стає своєрідним центром транспортного сполучення суходільних шляхів, тут перетинаються кілька важливих сполучень, які роблять містечко осередком транзиту. Зокрема це – Велика дорога до Брацлава (далі до Молдови, Османської імперії), з відгалуженням до Лінниці (сучасні Іллінці); шлях до Прилуки (соляний шлях) з розгалуженням у напрямках Погребище (далі Київ) і Ружин (далі – Житомир); «Вінницький гостинець» до Літина, Красилова, Острога; Коломийський шлях [9, с.184].

Важливим фактором у становленні Вінниці як класичного містечка доби пізнього середньовіччя стає торгівля. З міста фортеці та торгівельної факторії у XIV ст. Вінниця початку XVII ст. Постає як адміністративний центр воєводства, осередок ярмаркової торгівлі та цехових корпорацій.

З середини XVI ст. роль Вінниці як крайового торгівельного осередку невідмінно зростає, мито від приїжджих купців за 1551 р. сплачене старості по 2 гроші від кожної копи становило 70 грошей. Зростання економічного розвитку Вінниці підтверджує активізація торговельних шляхів, а саме: Шлях до Чорноморського узбережжя. Після зруйнування османами Кафи у 1475 р. чорноморська торгівля занепадає на певний час, однак люстрація Брацлава 1545 р. зазначає, що раніше від Брацлава їхали просто до Канева Черкас, Києва поминаючи Вінницю, а тепер села «од поганства спустіли» й тією дорогою підводи вже не можуть ходити, відтепер лише на Вінницю. В актах XVI ст. шлях називають «дорога велика, що йде з Вінниці до Брацлава».

Шлях до Волощини та Туреччини. Від кінця XV ст. Львів за підтримки уряду домагається монополізувати цю торговельну магістраль виключно для себе, не допускаючи до безпосередніх торговельних взаємин з Волощиною купців міст Великого князівства Литовського, таких як наприклад Вінниця.

На скаргу купців зацікавлених міст Корони (Польського королівства), за королівським вироком від 1530 р. гнати з Волощини худобу й ввозити будь-які товари під загрозою конфіскації належало лише через Львів, Городок, Перемишль та Сандомир.

Це був великий удар транзитній торгівлі з Волощиною для південно-західних міст Великого князівства Литовського і вони намагаються не виконувати цієї постанови. Тоді зацікавлені торговельні корпорації міст Корони знову поскаржилися королю, й за королівським вироком 10 червня 1532 торговельні привілеї були утверджені вдруге [9, с. 187].

Для вінницьких купців спроба зігнорувати королівський вирок завершилася тим, що 20 липня 1532 р. король звелів виявити кількість рогатої худоби, купленої вінницькими євреями у Волощині, та інших товарів транзитної торгівлі, що стягнути з них усталене мито. Зокрема, король звелів поставити перед собою для покарання вінницького єврея Михеля, що купив у Волощині 2030 волів, мав 120 волів у Острозі та провіз кілька постав сукна (Постав сукна = 20 – 50 ліктів, найчастіше 30 – 36 ліктів(Львівський лікоть 73,2 см) до Волощини [9, с. 187].

Таким чином, транзитна торгівля з Волощиною мала би припинитися, але у 1551 р. представники вінницьких зем'ян скуповують на Волощині коней. З середини XVI ст. торговельний шлях східної торгівлі, з Волощини йшов через Вінницю до Києва, Черкас та Канева і далі на Московщину.

Вінницький гостинець : Торгівельний шлях йшов до Літина і далі до Волині і Любліна.

Шлях на Галицьке Підгір'я: Давній торговельний шлях, в часи княжого Києва X – XI ст. мав назву «соляний», йшов з Києва до Прикарпаття, до соляних шахт.

Таким чином, незважаючи на конкуренцію та обмежувальні заходи місто Вінниця відгравало важливу роль як транзитний осередок та торговельний центр. Безпосередніх писемних джерел, які б вказували на це до нашого часу не дійшло, але аналіз картографічних даних, нумізматичної спадщини, топоніміки вказують на роль Вінниці яке транзитного осередку торгівлі між Сходом, Західної і Центральної Європою та Балканами та італійськими республіками.

Довідка Ярмаркова торгівля, цитата з праці Грушевського : Ярмарки снятинські — «найперші з усіх місточок в Руській землі ) і камінецькі (з трох камінецьких головним був зимовий, «на св. Андрія»), теж обслуговували потреби не тільки своїх країв. Снятин був торговельним центром Покутя, Камінець — полудневого Поділля, а разом служили вони дальшими етапами в тім обміні східного і західного товару, який репрезентував собою Львів. Лежучи на двох головних дорогах до Волощини вони були крайніми, пограничними стаціями в торгівлі з нею, і ярмарки снятинські й камінецькі стягали до себе в великих масах як місцеві товари — з своїх країв і сусідніх частин Волощини, так товари східні, турецько-levantийського привозу, даючи взамін продукти українського промислу й західного та північного привозу з львівського й луцького торгів. Завидуючи такому значінню сих ярмарків, волоські господарі старалися відтягнути від них сей торг і для того видавали заборони для купців з Волощини та утворили конкуренційний ярмарок під Хотиним (в середині XVI ст. ). Се не лишилося без впливу на ослаблення снятинських і камінецьких ярмарків, але все таки ще довго вони держалися в значній силі і значінню). Целярій зве Снятин торговищем досить многолюдним, де Волохи звичайно продають в великих масах волів, віск, мед і дуже добрих коней). Камінець утримував своє торговельне значіння аж до турецької окупації. З Львовом обидва ярмарки стояли в дуже тісній звязи. Снятин був передовою стацією на полудневій артерії Львова, як ми знаємо. Зносини з Камінцем були також дуже живі. Львівські купці періодично звідували камінецькі ярмарки й вели там значний торг; камінецькі робили свої запаси у Львові й перепродували свої закупна. Митні записки з середини XVI в., які маю в своїм розпорядженню), досить докладно представляють нам сі зносини зі сторони Камінця. Камінецькі міщане привозять до Львова в великих масах продукти місцевого, подільського й волоського господарства: великі гурти волів, шкіри волів й овець, лій (менше), віск (дуже багато, рибу (осетрину), кож і опончі (можливо, що волоського виробу, з місцевої вовни). Друга категорія довозу — східні товари: шовк чистий, оброблений і необроблений, шовкові й вовняні матерії й вироби (пояси, тасьми), коріння, родзинки (дуже багато)[12, с. 422-423]. Цитуємо: [Грушевський М. С.]

## ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Стрийковський, М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Відп. ред. О. Купчинський, НТШ. Львів, 2011. 382 с.
2. Щавелева Н. И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I – VI). Текст, перевод, комментарий /под ред. и с дополн. А. В. Назаренко. М.: Памятники исторической мысли, 2004. 496 с.
3. Матвей Меховский. Трактат о двух Сарматиях. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР. Отв. ред Б.Д Греков. 1936. 288 с.
4. Стемпень Б. Джованні Ботеро і його «універсальні реляції»: роль і значення праці для розуміння повсякденного життя давніх суспільств // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2014. Вип. 8. С. 9-19. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit\\_2014\\_8\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2014_8_4)
5. Ольга Білецька. Поділля на зламі XIV – XV ст. до витоків формування історичної області: монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 416 с.
6. Олександр Гваньїні. Хроніка Європейської Сарматії / упорядкув. та пер. з пол. о. Ю. Мицика. 2-ге вид., доопрац. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1008 с.
7. Косаківський В. Ревізія Вінницького замку 1545 року. Подільська старовина. Збірник наукових праць /відповід. ред. Косаківський В.А. Вінниця, 1993. С. 32.
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодернової України. К.: Критика, 2005. С. 584.
9. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. 464 с.
10. Нумізматична колекція ВОКМ // [vinnytsia-museum.in.ua](http://vinnytsia-museum.in.ua)
11. Михайловський В. Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля. К.: Темпора, 2021. 412 с.
12. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. /редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). ISBN 5-12-002468-8. Т. 4. 1993. 544 с.